

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

AMERİKAN İNGİLİSCƏSİNDƏ LİŇVOKULTUROLOJİ VARIATIVLİK

İxtisas: 5708.01 – German dilləri

Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: **Elnarə Eldar qızı Putayeva**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2022

Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin Linqvokulturologiya kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: filologiya elmləri doktoru, professor
Məsməxanım Yusif qızı Qazıyeva

Rəsmi opponentlər: filologiya elmləri doktoru
Pərviz Yasinəli oğlu Ağayev

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Səbinə Elxan qızı Poladova

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Tamilla Oktayevna Məmmədova

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Dillər Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2-12 Dissertasiya şurası.

Dissertasiya şurasının
sədri:

filologiya elmləri doktoru,
akademik
Kamal Mehdi oğlu Abdullayev

Dissertasiya şurasının
elmi katibi:

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent
İradə Nadir qızı Sərdarova

Elmi seminarın sədri:

filologiya elmləri doktoru, professor
Fəxrəddin Yadigar oğlu Veysəlli

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Dil bütöv bir funksional sistem olaraq hər zaman inkişaf etməkdədir. Belə bir inkişafın qaçılmaz nəticəsi olaraq, istənilən dil sistemində labüd bir dəyişiklik – variativlik prosesi həyata keçir. Bu, elə bir prosesdir ki, hər bir dil sisteminin daxilində baş verən dəyişiklikləri özündə ehtiva edir və dil vahidlərinin müxtəlif variantlarının yaranmasına şərait yaradır. Dil vahidlərinin eyni məzmunlu variantlarının yaranmasına səbəb olan situasiyalar variativlik adlı prosesin sürətlənməsinə yardım edir. Variativlik – dil vahidlərinin situasiyalarla və kontekstlərlə şərtlənən və dil kollektivinin bütün üzvləri üçün məcburi sayılan proseslər toplusudur. Onu da qeyd etmək yerinə düşərdi ki, dilin bir səviyyəsi üçün variantlıq hesab edilən digər səviyyəsi üçün invariantlıq olaraq qəbul edilə bilər¹.

Variativlik həm dilin, həm də mədəniyyətin qovşağında təzahür etdiyindən, bu mövzuya müraciət etməyimiz heç də təsadüfi deyildir. Dilin mədəniyyətdən kənarında mövcud olmaması fikri variativliyin iki sahənin vəhdətində araşdırılmasını zəruri edir. Bu məqsədlə, linqvokulturoloji variativliyin təhlili, müxtəlif mədəniyyətlərin vəhdətində dildə yarana biləcək müxtəliflik və onun təzahür formalarını təhlil etmək gündəmdə olan mövzulardandır. Eyni zamanda, amerikan ingiliscəsinin ölkəmizdə ingilis dilinin Britaniya variantına nisbətən daha az tədqiq olunması dissertasiya işinin bu mövzuya həsr olunmasının vacibliyini göstərir. Amerikan ingiliscəsinin kompleks təhlilinin ölkəmizdə hələ tam şəkildə həyata keçirilməməsi bu mövzunun aktuallığını bir daha vurğulayaraq dildəki variativliyin həm də kulturoloji aspektdən təhlil olunmasının labüd olduğunu əks etdirir.

Mövzu ilə bağlı linqvistik ədəbiyyatla tanışlıq göstərdi ki, müasir dövrdə variativlik yeni bir tədqiqat sahəsi kimi hələ də öyrənilməkdədir. Xarici ölkələrin dilçilərindən U.Çeyf, D.Fass, Z.Hərris, M.C.Ceyms, N.N.Trubetsky, T.N.Xomutova, E.V.Lartseva,

¹ Veysəlli, F.Y. Seçilmiş əsərləri. / F.Y.Veysəlli. – Bakı: Mütərcim, – II cild – 2014. – s.213-214.

N.S.Babenko, V.M.Qryaznova, A.M.Muxin, Y.V.Mişanova, V.N.Yartseva, Q.V.Stepanov və bir çox başqaları, Azərbaycan dilçilərindən A.A.Axundov, K.M.Abdullayev, S.Ə.Abdullayev, F.Y.Veysəlli, D.N.Yunusov, N.Ç.Vəliyeva, B.Q.Hüseynov, V.R.Muxtarova, V.E.Ağabəyli, F.F.Qurbanova və digərləri öz tədqiqatlarında bu mövzunun müxtəlif aspektlərinə toxunmuşlar. Eyni zamanda, amerikan ingiliscəsində təzahür edən variativlik ayrıca tədqiqat obyektini kimi və sistemli şəkildə hələ tam tədqiq olunmamışdır.

Tədqiqatın obyektini və predmetini. Tədqiqatın obyektini amerikan ingiliscəsində mövcud olan linqvokulturoloji variativlik nümunələridir. Amerikan ingiliscəsində yarana bilən variasiya elementləri; dildə baş verən dəyişikliklərə təsir edən sosial-kulturoloji amillərin təsiri ilə dilə gətirilmiş və dili zənginləşdirən alınma sözlər; müxtəlif dillərdən keçmiş alınma sözlərin dildə variativlik yaratma xüsusiyyətləri; dildə mövcud olan, lakin yeni mənalar əldə etmiş leksemlər; bəzi üslubi vasitələrin köməyi ilə məcaz dili səviyyəsində dildə yaranan variativliyin linqvokulturoloji aspektləri dissertasiya işinin predmetinə daxildir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin məqsədi amerikan ingiliscəsinə müxtəlif kulturoloji amillərin təsirinə araşdırmaq, etnik və irqi müxtəlifliyin dildə yarada biləcəyi variasiyanın təhlilini aparmaq, amerikan ingiliscəsinə müxtəlif dillərdən keçmiş alınma sözlərin dilə verdiyi töhfəni üzə çıxarmaq, müxtəlif üslubi vasitələrin məcaz dili səviyyəsində dildə yaratdığı variativliyin linqvokulturoloji aspektdən araşdırılmasını həyata keçirməkdir. Qeyd edilən məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələri həyata keçirmək labüd hesab olunur:

– ABŞ-da yaşayan müxtəlif azsaylı xalqların və etnik azlıqların tarixən ölkəyə axın etməsini araşdırmaq;

– ABŞ daxilindəki etnik və irqi azlıqların statistikasına nəzər salmaq, onların yaratdığı müxtəlifliyi üzə çıxarmaq;

– “variativlik” anlayışının mahiyyətini açmaq və ona verilən müxtəlif izahları təhlil etmək;

– ABŞ-ın multikultural ölkə olmasını nəzərə alaraq, bu mədəniyyətlərin dildə necə təzahür etməsini nəzərdən keçirmək; dil

və mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqəsinin əsas xüsusiyyətlərini və bu prosesə təsir edən qanunauyğunluqları aşkar etmək;

– amerikan ingiliscəsinə daxil olmuş müxtəlif dillərdən olan alınma sözlərin dildə yaratdığı variativliyi müəyyənləşdirmək;

– dilə keçmiş alınma sözlərin semantik xüsusiyyətlərini araşdırmaq və müxtəlifliyin dildə necə təzahür etməsini təhlil etmək;

– amerikan ingiliscəsində bəzi üslubi vasitələrin yaratdığı variativliyin xarakteristikasını vermək, onların dildə istifadəsini təhlil etmək;

– metafor və metonimiyaların dildə istifadəsinə təsir edən biləcək kulturoloji müxtəlifliyi tədqiq etmək;

– üslubi vasitələrin mövcud olduğu ifadələrin yaradılmasına və hansı ifadələrin işlədilməsinin seçiminə təsir edən linqvokulturoloji faktorları müəyyənləşdirmək.

Tədqiqat metodları. Tədqiqat işinin metodları dissertasiya işinin obyekt və predmeti, məqsəd və vəzifələri nəzərə alınmaqla seçilmişdir. Araşdırmalar zamanı, əsasən, müqayisəli-tutuşdurma, linqvokulturoloji analiz, funksional-üslubi təhlil, interpretasiya, linqvistik təhlil, metaforik analiz, təsviri və sosiolinqvistik tədqiqat metodlarına müraciət edilmişdir. Dissertasiya işinə cəlb edilmiş materiallar bu sahədə aparılmış tədqiqat işlərindən, amerikan ingiliscəsində yazılmış bədii əsərlərdən, lüğətlərdən, kütləvi informasiya vasitələrində dərc olunmuş məqalələrdən, aidiyyatı üzrə kitab, ensiklopediya, jurnal məqalələrindən, xaricdə fəaliyyət göstərən kitabxanalardan faydalanmaq məqsədilə internet resurslarından istifadə edilərək seçilmişdir.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar:

1. Variativlik istənilən dilin inkişafından doğan və dildə müxtəlifliyə səbəb olan labüd nəticədir. Prosesi qaçılmaz edən səbəblərə ünsiyyətdə anlaşılmanı asanlaşdırmaq, nitqdə istifadəsi izafiliyə səbəb ola biləcək ifadələri sadələşdirmək aid edilə bilər.

2. Variativlik canlı nitqdə danışanın ekspressiya bacarığını, öz fikirlərini, hisslərini ifadə etməkdə sərbəstliyini əks etdirir, variativlik müəyyən tarixi-mədəni şəraitlə bağlı olduğundan tarixi səciyyə daşıyır.

3. Amerikan ingiliscəsində mövcud olan variativliyə səbəb olaraq, bu dildə danışan xalqların və millətlərin, eləcə də, etnik və irqi azlıqların dilə ötürdüyü müxtəlif söz və ifadələrin dildə qəbul olunaraq yaşamaq hüququ qazanması göstərilə bilər.

4. Leksik variativlik dildə müxtəlif alınma sözlərin hesabına təmin olunur ki, bu alınma sözlər həm semantik fonda variasiyanın yaranmasına, həm də məfhumların adlandırılmasının konkretləşməsinə və dəqiqləşdirilməsinə kömək edir.

5. Məcəz dili səviyyəsində amerikan ingiliscəsində ifadə olunan bir çox fikirlərin təzahürü və işlədilməsi birbaşa kulturoloji faktorların təsiri altında formalaşır və reallaşır.

6. Metafor və metonimiyaların amerikan ingiliscəsində yaratdığı variativlik dildə mövcud olan spesifikliyi təzahür etdirməklə yanaşı, dildə mədəniyyətin təsiri nəticəsində yarana biləcək variantların saysız-hesabsız ola biləcəyi fikrini özündə ehtiva edir. Variativliyin linqvokulturoloji aspektdən təhlili özünü xüsusi olaraq üslubi səviyyədə büruzə verir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiyanın elmi yeniliyi mövzunun əhatə etdiyi problemin qoyuluşu və onun həlli ilə bağlıdır. Dissertasiya işində amerikan ingiliscəsi məhz linqvokulturoloji aspektdən təhlil edilmişdir. Araşdırmada amerikan ingiliscəsinin bir dil sistemi olaraq məruz qaldığı kulturoloji təsir müəyyən edilir, dilə alınma sözlərin gətirmiş olduğu variativlik təhlil edilir və bu dildə yazılmış bir neçə bədii əsərdən verilmiş nümunələr, eləcə də, müxtəlif kütləvi informasiya vasitələrindən seçilmiş cümlələr əsasında bəzi üslubi vasitələrin (metafor, metonimiya) dildə yaratdığı müxtəliflik müəyyən edilir ki, bu da dissertasiyanın elmi yeniliyinə dəlalət edir.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. İşin nəzəri əhəmiyyəti german dillərinin təhlili sahəsində amerikan ingiliscəsində mövcud olan variativliyin dil və mədəniyyətin vəhdəti fonunda sistemləşdirilməsindən ibarətdir. Dissertasiya işində irəli sürülmüş müddəalardan amerikan ingiliscəsinin öyrənilməsində linqvokulturoloji variativliklə bağlı bir sıra məsələlərin araşdırılmasında istifadə oluna bilər. İşin praktik əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, əldə olunan nəticələrdən German dilçiliyi, amerikan ingiliscəsinin leksikologiyası və üslubiyyəti, eləcə də, kulturologiya

elminin fərqli sahələri üzrə müxtəlif materialların hazırlanmasında, amerikan ingiliscəsinin tədrisi prosesində və bu mövzuya həsr olunmuş tədris-metodiki vəsaitlərin, elmi əsərlərin yazılmasında istifadə oluna bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi. Tədqiqatın məzmunu və əsas nəticələri Respublika və Beynəlxalq səviyyəli elmi konfranslarda təqdim olunmuş məruzələrdə, həmçinin ölkəmizdə və xaricdə çap olunmuş elmi jurnallarda məqalə və tezislər şəklində öz əksini tapmışdır.

İşin tətbiqi əldə olunan nəticələrdən amerikan ingiliscəsinin leksikologiyası və üslubiyyatının müxtəlif sahələri üzrə materialların hazırlanmasında, amerikan ingiliscəsinin tədrisi prosesində, dildəki alınma sözlərin lüğətinin tərtib olunmasında, dil və mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqəsinin araşdırılmasında və eləcə də, tədris-metodiki vəsaitlərin yazılmasında reallaşa bilər.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin Linqvokulturologiya kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil (7 paragraf), nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiya işində giriş hissəsi 5 səhifə, birinci fəsil 42 səhifə, ikinci fəsil 47 səhifə, üçüncü fəsil 46 səhifə, nəticə hissəsi 4 səhifə, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı 21 səhifədən ibarətdir. Dissertasiya işi ümumilikdə istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı istisna olmaqla, 167 səhifə, 269,618 işarədən ibarətdir.

DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Giriş hissədə mövzunun aktuallığı, işlənmə dərəcəsi, obyekt və predmeti, məqsəd və vəzifələri, tədqiqat metodları, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti, elmi yeniliyi, irəli sürülən elmi müddəalar, dissertasiya işinin aprobasiyası və tətbiqi, işin strukturu sistemli və ardıcıl şəkildə sadalanmışdır.

“ABŞ-da variativliyin əsasları” adlanan I fəsil **“Etnik və irqi variativlik”** və **“Kulturoloji variativliyin dilə təsiri”** adlı paragraflardan ibarətdir.

ABŞ-da mövcud olan variativliyin əsasını təşkil edən faktorları, onu yaradan səbəbləri və müxtəlifliyin formalaşmasına təsir edən amilləri araşdırmazdan əvvəl variativliyin nə olduğunu aydınlaşdıraraq. Variativlik dilin daxili dinamikasının təzahürünü və tarixi baxımından şəklinin dəyişməsinin formalaşması prosesidir². Variasiyanın nəticəsi kimi anlaşılan dəyişiklik güclü nəzəri dayağa sahib olmaq şansına malikdir.

Variativlik dil sistemlərinin dəyişilməsi deyil, forma və strukturlarının sinonimliyini təmin etməklə dinamik inkişafını təşkil etməkdir. Müasir dilçilikdə variativlik dil sistemlərinin başlıca xüsusiyyəti olmaqla yanaşı, dilin nitq prosesində müxtəlif variantlarda reallaşmasının ümumi məcmusunu yaradır. Azərbaycan dilçiliyində variativliyi araşdırmış ilk dilçilərdən hesab edilən F.Veysəlli qeyd edir ki, variativlik – danışıq şəraitindən və danışanların ictimai və məhəlli mənsubiyyətindən asılı olaraq meydana gələn danışıq müxtəlifliyi, danışıqdakı fərqlərdir³.

Problemin aktuallığı ondan ibarətdir ki, variativlik dil vahidlərinin reallaşması olaraq özünü hər hansısa bir dilin bütün inkişaf mərhələlərində göstərir. Başqa sözlə desək, variativlik elə bir dil dəyişmələrinə şərait yaratmışdır ki, bu halda dilin inkişafı seçici proseslərin cəmi kimi başa düşülür⁴.

Zənnimizcə, dil və etnik identiklik arasındakı əlaqə qarşılıqlı xarakter daşıyır – dildən istifadə xalqın mövcudluğuna təsir edir və xalqın var olması bu xalqın danışdığı dilin yaşamasına zəmin yaradır. Bir çoxlarının fikrincə, ABŞ-ı xarakterizə edən başlıca xüsusiyyəti bir sözlə belə ifadə etmək olar: VARIATIVLİK. ABŞ dünyada əhalisinə görə, Çin və Hindistandan sonra üçüncü yerdə dayanır. Burada mövcud olan irqi müxtəliflik isə, aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilmişdir: 82% – ağdərililər. 13% – qaradərililər, 4% –

² Əliyeva, A. Variativlik dilin dinamik xassəsi anlamında // – Bakı: İpək Yolu, – 2017. №2, – s. 209.

³ Veysəlli, F.Y. Dilçilik ensiklopediyası / F.Y.Veysəlli. – Bakı: Mütərcim, – I cild. – 2006. – s. 108.

⁴ Бабенко, Н.С. К теории вариантности: современное состояние и некоторые перспективы изучения / Н.С. Бабенко, Э.Ф.Володарская // – Москва: Вопросы филологии, – 2000. № 2 (5), – с. 15-16.

asiyalılar, 1% – yerli amerikalılar⁵. Müasir dövrümüzdə baş vermiş insan axını da əvvəlkinə bənzəmiş və nəticəsində böyük dəyişikliklər yaratmamışdır.

Bəzi statistik rəqəmlərə nəzər saldıığımız zaman aydın olur ki, 1790-cı ildə ABŞ əhalisi 3.930.000 olmuş, 1800-1850-ci illər arasında 4 dəfə, 1850-1900-ci illər arasında 3 dəfə, 1900-1950-ci illər arasında 2 dəfə artmışdır. Keçən əsrin 60-cı və 70-ci illərində artım səviyyəsi azalaraq illik 3%-ə düşmüş, hətta 80-ci illərdə 1%-ə qədər azalmışdır. Əsrin sonunda əhalinin sayı 263.034.000 olaraq qeydə alınsa da, XXI əsrin ilk illərində bu rəqəm 294.043.000-ə çataraq dünya ölkələri sırasında ABŞ-ın üçüncü yerə çıxmasına səbəb olmuşdur⁶.

Müasir dövrümüzdə fərqli mədəniyyətləri təmsil edən insanlar günü-gündən daha çox əlaqələr qururlar. Müxtəlif dillərdə danışmaq ünsiyyət üçün maneədirsə, müxtəlif mədəniyyətlərdə “danışmaq” daha böyük maneədir. Hansı jestlərin qəbul olunan, hansıların qəbul olunmaz olduğu, insanların daşıyıcısı olduğu mədəniyyətlərə görə dəyişir. F.Məmmədov mədəniyyəti metaforik olaraq bir şara bənzədərək onun tərkib hissələrinə müasir cəmiyyətin bütün strukturlarını əhatə edən sosial institutları daxil etmişdir ki, onlardan biri kimi dil sistemini xüsusi olaraq vurğulamışdır⁷.

“Mədəniyyətlərarası ünsiyyət” anlayışına ilk dəfə H.Treyser və E.Həlin "Mədəniyyət və Əlaqə" əsərində rast gəlinmişdir⁸. Bu konsepsiya insanın ətrafdakı dünyaya ən münasib və mümkün qədər səmərəli şəkildə uyğunlaşma arzusunda olması üçün ideal bir məqsəd kimi başa düşülmüşdür. Müxtəlif kulturoloji xüsusiyyətlərin daşıyıcısı olan insanlarla uğurlu ünsiyyət qurmaq üçün tək-cə onların dillərini öyrənmək kifayət etmir. Mədəniyyətlərarası ünsiyyət zamanı

⁵ Низкокодубов, Г.А. Современный этап в истории развития американского варианта английского языка // – Томск: Вестник Томского государственного педагогического университета. – 2006. № 4(55), – с. 96-97.

⁶ Tiersky, E. The U.S.A.: customs and institutions, 4th edition / E.Tiersky, M.Tiersky. – Pearson Education ESL, – 2001. – p. 61-62.

⁷ Мамедов, Ф.Т. Культурология, культура, цивилизация / Ф.Т.Мамедов. – Баку:«OL»nptk, – 2015. – с.37.

⁸ Hall, E.T. The Analysis of Culture / E.T.Hall, G.L.Trager. – Washington, D.C., – 1953. – p.1-2.

bəzən bir-birilərinin dillərini anlamasına baxmayaraq, insanlar bir-birinin davranışlarını başa düşməyə bilir. Fərqli mədəniyyətlərdən olan şəxslərin bizim davranışlarımızı necə başa düşdüyünü bilmək çox vacibdir. Bir ölkənin dilini, tarixini, adət-ənənələrini öyrənmək sadəcə ilk addımdır. Bunlarla bərabər, ölkənin qeyri-verbal dilini də öyrənmək olduqca əhəmiyyətlidir.

F.Veysəlli qeyd edir ki, antropoloji mənada hər xalqın, cəmiyyət daxilində ayrı-ayrılıqda qrupların öz mədəniyyəti var. Dil və mədəniyyət millətin ruhunun və düşüncə tərzinin inikası olduğundan, mədəniyyət insanın üzvü olduğu cəmiyyətdə əldə etdiyi bilik, adət və vərdişlərin toplusudur⁹.

Sözsüz ki, dil və mədəniyyət mövzusu həm də düşüncə tarixi ilə sıx əlaqədardır. Alman filosofu V. fon Humboldt XIX əsrin əvvəllərində belə bir tezisi müdafiə edirdi ki, *“bir birliliyin dili ilə o birlikdə yaşayan fərd(lər)in zehni yönümləri arasında o dərəcədə yaxın bağlar var ki, bunlardan birinə dair məlumat əldə etsəniz, o biri ilə bağlı məlumatları da tamamilə əldə etmiş olacaqsınız. Çünki dil və zehni fəaliyyət birlikdə meydana gəlir və formalaşır. Bir cəmiyyətin dili o cəmiyyətin ruhu, ruhu isə dilidir. Bu dərəcədə eyni olan başqa bir şeyi düşünmək həqiqətən çətindir”*¹⁰. V. fon Humboldt dil və mədəniyyəti sadəcə qarşılıqlı əlaqə və təsirdə olan iki fenomen kimi deyil, onları köklü bir eyniliyə malik olan iki sosial fenomen kimi təhlil edir. F.Veysəllinin qeyd etdiyi kimi, böyük V. fon Humboldtun xalqların təfəkkür eyniliyindən və dil müxtəlifliyindən yazması təsadüfi sayıla bilməz. Bu fikir nisbilik nəzəriyyəsi kimi E.Sepir və B.Uorf tərəfindən inkişaf etdirildi¹¹.

A.Axundov bu məsələ ilə bağlı qeyd etmişdir ki, bu iki anlayış bir-biri ilə sıx şəkildə bağlı olsa da, onlar arasında eynilik işarəsi qoymaq mümkün deyil. Belə ki, onlar həm mahiyyət və xarakterinə görə bir-birindən fərqlənir, həm də mədəniyyət öz təbiətinə görə daha

⁹ Veysəlli, F.Y. Dil / F.Y.Veysəlli. – Bakı: Təhsil NPM, – 2007. – s. 111.

¹⁰ Humboldt, W.V. On language: the diversity of human language – structure and its influence on the mental development of mankind / W.V.Humboldt, Translated by P.Heath, – Cambridge: Cambridge University Press, – 1988. – p. 46.

¹¹ Veysəlli, F.Y. Dilçiliyin əsasları. Studia Philologica. VI Dərslük / F.Y.Veysəlli. – Bakı: Mütərcim, – 2013. – s. 47.

üstqurum hadisələri əhatə edir¹². E.Sepir dil, mədəniyyət və ictimai gerçəklik arasında sıx əlaqənin var olduğunu təkid edir. Onun fikrincə, dil ictimai gerçəkliyi öyrənməkdə müraciət edəcəyimiz rəhbərdir. İnsanlar aid olduqları cəmiyyətin ünsiyyət mühitini yaradan müəyyən bir dilin təsiri və nəzarəti altında həyatlarını qururlar. Bu məsələ ilə bağlı R.Musayeva öz məqaləsində qeyd etmişdir ki, müasir dövrdə dillərin zənginləşməsi prosesində bir sıra sosial-kulturoloji amillər iştirak edir. Onlardan qloballaşma, elmi-texniki tərəqqi, mədəniyyətlərarası əlaqə kimi amilləri xüsusilə qeyd etmək lazımdır¹³.

N.Vəliyeva qeyd etmişdir ki, mədəniyyət və ünsiyyət ayrılmaz hesab olunur, çünki mədəniyyət ünsiyyəti idarə etməklə yanaşı, bu proses boyunca ifadə edilən mənaların dekodlaşmasına və ünsiyyət prosesini şərtləndirən vəziyyətin müəyyənləşməsinə birbaşa təsir edir¹⁴.

Yuxarıda qeyd edilənlərin sonunda belə bir nəticəyə gəlirik ki, insanlar müxtəlif mədəniyyətlərə aid olduqları üçün onların sahib olduqları dəyərlər də hər zaman fərqlənir. Bəs bu müxtəlif mədəniyyətlərdən olan insanlar qarşılaşdığı zaman nələr baş verə bilər? Bir çox dəyərləri biz “pis” və ya “yaxşı” deyərək fərqləndirə bilərik, bu dəyərlər sadəcə bir-birilərindən fərqləndikləri üçün mövcuddurlar. Bir qrup insanın malik olduğu dəyər digər qrupun dəyərləri ilə toqquşarsa, bu halda anlaşılmazlıq meydana çıxar. Belə olduqda idarəetmə gücü böyük olan qrupun dəyəri dominant karakter daşımağa başlayacaq.

Şimali Amerikanın hər zaman immiqrant xəritəsini, mədəni inteqrasiya aləmini təsvir etmək üçün “*melting pot*” (ərimə qazanı), “*the salad bowl*” (salat qabı), “*the Canadian mosaic*” (Kanada mozaiki) ifadələrindən daha çox istifadə olunmaqdadır. Melting pot

¹² Axundov, A.A. Dil və mədəniyyət / A.A.Axundov. – Bakı: Yazıçı, – 1992.– s. 4.

¹³ Musayeva, R. Mədəniyyətin inkişafında dilin rolu // “Dil və mədəniyyət” Respublika elmi-praktiki konfransının materialları, – Bakı: ADU, – 8-9 oktyabr, – 2015, – s. 75.

¹⁴ Vəliyeva, N. Some Aspects and Peculiarities of Intercultural Communication in the Process of Globalization / N.Vəliyeva. – Belgrade: International Business Service, – 2013. – p.42.

metaforundan “cavan yaşlı” amerika xalqını və onun yaradıcıları olan müxtəlif xalqların nümayəndələrini təsvir etmək üçün istifadə olunur. Məhz bu ifadə vasitəsilə ölkəyə yeni gəlmiş immiqrantların necə inteqrasiya etməli olduğu səsləndirilmiş olur. Bəzi tənqidçilər bu söz birləşməsinə uğursuz ifadə vasitəsi hesab edirlər, çünki bu halda ayrı-ayrı şəxslərin fərdi mədəniyyəti öz davamlılığını itirir. Belə ki, “ərimə qazanı” prosesi daxilində etnik azlıqların kulturoloji xüsusiyyətlərindən və fərqliliklərindən imtina edərək cəmiyyətə inteqrasiyasını nəzərdə tutmuşdur. Yəni, bu proses cəmiyyətə inteqrasiya olmaq üçün immiqrantların öz həyat tərzlərindən və dəyərlərindən “əl çəkmə”ləri deməkdir. Eyni zamanda bu prosesdən zaman etibarı ilə etnik qrupların kulturoloji, dini, dil və sosial xüsusiyyətlərinin təkamül nəticəsində cəmiyyətə inteqrasiyası da gözlənilirdi¹⁵.

İkinci fəsil “**Amerikan ingiliscəsində alınmalar**” adlanır və üç paraqrafdan ibarətdir. Bu fəsildə amerikan ingiliscəsinin formalaşmasında alınma sözlərin rolundan geniş şəkildə bəhs olunmuşdur. Bu məqsədlə “*Amerikan ingiliscəsinə ispan dilindən keçmiş alınmaların məna xüsusiyyətləri*” adlı birinci paraqrafda, ilk olaraq, amerikan ingiliscəsinin yaranmasına və formalaşmasına təsir edən amillər haqqında danışılmışdır. Amerikan ingiliscəsinin tarixi dörd əsrlik bir zaman kəsiyini əhatə edir. Belə ki, müxtəlif ölkələrdən olan dil daşıyıcılarının bu ərazilərdə məskunlaşması ingilis dilinin müxtəlif dialektlərində danışan şəxslərin bir araya gələrək ünsiyyət qurması yeni milli dilin formalaşmasına zəmin yaratdı. Dialektik variantların arasında mövcud olan bu əlaqə zaman keçdikcə yaranmış fərqlərin yoxa çıxmasına gətirib çıxardı.

Amerikan ingiliscəsinin formalaşması və termin olaraq qəbul edilməsinin ilk dövrlərində bu variant Şimali Amerika ingiliscəsi adlandırılırsa da, “amerikanizm” termini ilk dəfə C.Vizəspun tərəfindən 1781-ci ildə işlədilmişdir. C.Pikerinqin tərtib edərək 1816-cı ildə nəşr etdirdiyi “A Vocabulary, Or Collection of Words and Phrases which have been supposed to be Peculiar to the United States

¹⁵Azərbaycan multikulturalizmi: (Ali məktəblər üçün dərslik) / elmi red. akad. K.M.Abdullayev – Bakı: BBMM, – 2017. – s. 368.

of America” adlı lüğət kitabı amerikanizmlərin toplandığı ilk külliyyat hesab olunur¹⁶. 1920-ci illərdən başlayan ikinci dövrdə Kolumbiya Universitetinin professoru C.P.Krapp bu dilin “Amerikadakı ingilis dili” olaraq adlandırılmasını təklif etmişdir. Son olaraq, öz inkişafının üçüncü dövründə U.Kregi və C.R.Hulbert tərtib etdikləri “Dictionary of American English” (1938-1944) lüğətində ilk dəfə olaraq “amerikan ingiliscəsi” ifadəsini işlətməmiş və son olaraq N.Vebster bu söz birləşməsinin formalaşmasını tamamlamışdır¹⁷.

B.Hüseynov filologiya üzrə elmlər doktoru dissertasiya işində amerikan ingiliscəsinə olan marağın yaranması məsələsinə xüsusi olaraq toxunmuş və tarixi aspektdən bu məsələnin şərhinə öz dissertasiyasında müəyyən yer vermişdir. Müəllif bu istiqamətdə təbliğatın aparılmasında C.Hemrt, Ç.Qracent və O.Emersonun rolunu xüsusi qeyd edərək XIX əsrdə Amerika dialekt cəmiyyətinin yaranmasını və onların nəşr etdirdiyi jurnalın rolunu yüksək qiymətləndirmişdir. XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq amerikan ingiliscəsinin lüğət fondunun toplu halına salınması məqsədilə xeyli sayda kitab və lüğətin nəşri məsələsinə də toxunan B.Hüseynov amerikan ingiliscəsinin kifayət qədər tanınmamasında amerikalıların özlərini hansı formada günahkar bildikləri məsələsinə də geniş izah vermişdir¹⁸. Digər bir tərəfdən, variativliyin yaranmasında alınma sözlərin roluna da toxunan B.Hüseynov bu sözlərin daha çox ispan, alman, fransız və hindu dillərindən keçdiyini iddia etmişdir. Yuxarıda qeyd edilən hər bir dildən amerikan ingiliscəsinə keçmiş alınma sözlərə dair xeyli sayda nümunələr vermiş müəllif onları bir neçə mənə qruplarına da bölməyi zəruri hesab etmişdir¹⁹.

Zənnimizcə, amerikan variantına bu dildən keçmiş sözlərin böyük əksəriyyəti XIX əsrdə mənimsənilməsi üçün bu dövr ən

¹⁶ Baugh, A.C. A History of the English Language / A.C.Baugh, T.Cable. Fifth edition. – London: Routledge, – 2002. – p. 368-369.

¹⁷ Chunming, G. A Historical Study of the Influences of European Immigration on the Formation of American English // Theory and Practice in Language Studies, – 2014. Vol.4, No.11, – p. 2411.

¹⁸ Hüseynov, B.Q. Müasir ingilis dilində variativlik (Amerikanizmlər): /filologiya üzrə elmlər doktoru dis. / – Bakı, 1995. – s. 65-67.

¹⁹ Yenə orada, – s.178-186.

məhsuldar dövr adlandırılı bilər. Həmin dövrdə alınmış sözlərin mənə qrupları kənd təsərrüfatı, heyvandarlıq, sənaye, mədən sənayesi, ticari anlayışlar və s. bu kimi sahələri əhatə edirdi. Məsələn: *potato* (kartof), *cargo* (yük), *tomato* (pomidor), *contraband* (qaçaqmalçılıq), *tobacco* (tütün), *embargo* (qadağa), *stevedore* (gəmidə yükdaşıyan), etc. Müxtəlif təbiət hadisələri, bitki və heyvan adları digər mənə qrupunu yaradan ispan mənşəli alınma sözləri təşkil edir. Məsələn: *coyote* (vəhşi it), *avocado* (avokado), *hurricane* (qasırğa), *canyon* (kanyon), *iguana* (iquana), *savannah* (savanna), *mosquito* (ağcaqanad), *roble* (palıd ağacı), və s.²⁰

Digər sözlərin içərisində daha çox diqqət çəkən mənə qrupu hərbi və siyasi terminlərdir: *armada* (silahlı dəniz donanması, ordu), *caballero* (cəngavər), *embargo* (qadağa), *inka* (kral, başçı), *junta* (hərbi, zabit), *galleon* (iri döyüş gəmisi), *guerrilla* (xırda döyüş, mübarizə), *matador* (muzdlu qatil), *vigilante* (nəzarətçi) və s. bu qəbildən olan sözlərdir²¹.

Bir çox heyvan və bitki adları da ispan dilindən ingilis dilinə yol tapmış, bir çox hallarda müəyyən assimilyasiyaya uğrayaraq, bəzən isə heç bir dəyişiklik edilmədən dildə geniş istifadə edilən sözlərə çevrilə bilmişdir. Belə sözlərə nümunə olaraq aşağıdakıları göstərə bilərik: *burro* (nəqliyyat vasitəsi kimi istifadə edilən uzunqulaq), *marijuana* (ip kimi istifadə edilən bitki), *tequila* (içki hazırlamasında işlədilən bitki növü), *agave* (yüzlillik ağac) və s.²²

Yuxarıda qeyd edilən sözlərin əhatə etdiyi mənə qruplarının heç birinə uyğun gəlməyən bir neçə söz vardır ki, bu sözlər də ABŞ-da gündəlik həyatda geniş kütlə tərəfindən istifadə olunur. Bu sözlərə bir neçə nümunə göstərə bilərik: *adios* (Sağ olun!), *amigo* (dost), *bonito* (gözəl), *bronco* (kobud), *cargo* (gəmi və ya təyyarə ilə

²⁰ Algeo, J. The origins and the development of the English language / J.Algeo. – 6th edition, USA: Wadsworth Publishing, – 2010. – p.258-259.

²¹ D'Ambrosio, M.R. Evolution and influence of the Spanish language in US English: [Electronic resource] / – University in Cincinnati, USA. – July 29, 2014. URL: <http://researchomnia.blogspot.com/2014/07/evolution-and-influence-of-spanish.html>

²² Greeson, V. How did Spanish influence on American English: [Electronic resource] / – December 28, 2009.

URL:<http://www.antimoon.com/forum/t15401.htm>

daşınan yük), *comrade* (yoldaş), *gracias* (minnətdaram), *loco* (ağılsız), *macho* (kişi), *plaza* (hökumət təşkilatlarının yerləşdiyi bina), *poncho* (başdan geyinilən üst geyimi), *te quiero* (bəyənmək) və s.²³

İrqi və etnik müxtəlifliyi ifadə edən sözlər də mənşəcə ispan dilindən keçmiş sözlərdir. Bir neçə nümunəyə nəzər salaq: *Negro* – zənciləri təsvir etmək üçün işlədilən söz; *Mestizo* və *Mulatto* isə qarışıq irqin nümayəndələrinə verilən ad; *Creole* – avropa mənşəli olub ABŞ koloniyalarında doğulanları ifadə edən söz olaraq dilə qəbul edilmişdir.

Bu dildən olan alınma sözlər həm də müxtəlif bədii ədəbiyyat nümunələrində işlədilmişdir. Bu qəbildən olan sözlərə ən çox dünya şöhrətli amerikalı yazıçı E.Hemingveyin əsərlərində rast gəlinir. O, öz əsərlərində bəzi səhnələri təsvir edərkən özündə ispanlara xas olan xüsusiyyətləri ehtiva edən elə ifadələr işlədir ki, bu səhnələr oxucunun təxəyyülündə müəmmalı obrazlar yaradır. Bu, həm əsəri oxunaqlı edir, həm də oxucunun marağına səbəb olur. Qeyd edilən fikri daha aydın izah etmək üçün E.Hemingveyin “A Farewell to Arms” əsərindən götürülmüş bir neçə nümunəyə baxaq: *solo-tenente* (baş barmaq); *tenente* (şəhadət barmağı), *capitano* (orta barmaq), *maggiore* (adsız barmaq), *tenente colonello* (çeçələ barmaq)²⁴. *dago* (qaradərili ispanəsilli şəxs)²⁵, *agua mala* (yağlı balıq növü)²⁶.

Zənnimizcə, bu fakt ispan dilinin amerikan ingiliscəsinə verdiyi əsas töhfə kimi qəbul edilə bilər: ingilis əsilli və latın mənşəli cəmiyyətlər arasındakı inteqrasiya problemlərini “stabilləşdirmək” üçün başlıca həll yolu məhz mühacirlərə doğma səslənən sözlərin mənimsənilməsi hesab olunur. Mütəxəssislər qeyd edirlər ki, mühacirlərin hər üçüncü nəslə adətən öz əcdadlarının əsl dillərini unudurlar ki, eyni proses Avropa, Asiya və Afrikadan olan mühacirlərə də şamil oluna bilər. Deyilənlərdən belə nəticəyə gəlirik

²³ Fredeen, C. Borrowed words in English: [Electronic resource] / – January 06, 2012. URL:<https://ru.scribd.com/document/77393283/Borrowed-Words-in-English>

²⁴ Hemingway, E. A Farewell to Arms / E.Hemingway. – New York: Scribner Paperback Fiction, – 2010. – p .11.

²⁵ Yenə orada, – s. 77

²⁶ Yenə orada, – s. 119

ki, ispan dilindən amerikan ingiliscəsinə keçmiş alınma sözlərin əhatə etdiyi əsas semantik sahələrə aşağıdakılar daxildir: toponimlər (*Los Angeles, San Diego, Puerto Rico, Las Vegas, Texas*), yemək və qida adları (*taco, burrito, chocolate, pimento, potato, salsa, tomato*), bitki və heyvan adları (*avocado, banana, mosquito, iguana*), hərbi terminlər (*embargo, junta, galleon, matador*), gündəlik məişət həyatı (*comrade, bonito, gracias, macho, plaza*), sənaye (*cargo, gambusino, grasero*), kənd təsərrüfatı (*agave, bonanza, laza, lasso*), içki adları (*margarita, mojito, tequila*)²⁷ və s.

Lakin alınma sözlərin amerikan ingiliscəsində yaratdığı varitivlik yalnız ispan dilindən keçmiş sözlərlə məhdudlaşmır. Digər alınma sözlər qrupuna Afrika xalqlarının dillərindən keçmiş alınmalar, eləcə də, yerli hindu tayfalarının dillərindən daxil olmuş sözlər də aid edilə bilər. Zaman keçdikcə əldə olunan siyasi qüdrət və dilin təsirinin coğrafi baryerləri aşması artıq ingilis dilinin daha çox sayda dil ilə “qarşılaşmasına” zəmin yaradırdı. İngiltərənin müstəmləkəsi altında yaşayan xalqların danışdığı müxtəlif dillərin ingilis dilinə təsiri XVI əsrdən etibarən yavaş-yavaş hiss olunmağa başlayırdı.

Belə təsirlərdən biri də afrikanizmlərin dildə yaratdığı variativlik olmuşdur. **“Amerikan ingiliscəsində Afrika dillərindən alınmış sözlərin yaratdığı variativlik”** adlanan ikinci paragrafda afrikanizmlərin amerikan ingiliscəsində yaratdığı variativlik məsələsinə toxunulmuş və variasiyanı şərtləndirən səbəblər şərh edilmişdir. “Afrikanizm” dedikdə, Afrika mənşəli dil və mədəni mülkiyyətin Amerika qitəsində qorunub saxlanmış izləri nəzərdə tutulur. Amerikan ingiliscəsinə afrikanizmlərin təsirinin əsası Dominikan adalarında qoyulmuşdur. Amerika mədəniyyətinə ilk təsir etmiş Afrika mənşəli tayfalar Qambiyadan olan Mandu və Vuluf tayfaları olmuşdur ki, bu tayfaların da XVII əsrdə getdikcə inkişaf etməkdə olan amerikan ingiliscəsinə və mədəniyyətinə göstərmiş olduqları təsir elementləri müasir dövrimüzdə də hiss olunmaqdadır. Vuluf tayfalarının dilindən amerikan ingiliscəsinə keçmiş sözlərə nümunə olaraq aşağıdakıları göstərə bilərik: *dig* (anlamaq), *honky*

²⁷ Pountain, C.J. Spanish and English in the 21st century // Cambridge University Press, – 1999. Vol.12, – p. 39-40.

(hörmətli), *guy* (oğlan), *bug* (həşərat), *fuzz* (polis), *hippie* (hippi), *juke* (qutu), *phony* (saxta), *rap* (rep) və başqaları²⁸.

E.M.Serranonun araşdırmalarına əsasən, semantik məna qruplarına görə Afrika xalqlarının dillərindən keçmiş sözləri 9 müxtəlif qrupa bölmək mümkündür: geyim adları, yemək adları, din, hərbi, təbiət, xidmət sahələri, təbiətdəki qiymətli daşları, insanlar və heç bir məna qrupuna aid olmayanlar. **Geyim adları** – bu qrupa 7 söz aid edilmişdir – *khanga*, *kitenge*, *Americani*, *Merikani*, *kikoi*, *lappa* və *pagne*. **Yemək adları** qrupuna isə müəllif 11 söz daxil etmişdir – *waragi*, *chop*, *accra*, *agidi*, *egusi*, *matoke*, *ogi*, *pap* və s. **Dini məfhumlar**: Afrika xalqlarının dini ayinləri ABŞ-dakından tam fərqli olduğundan mövcud boşluğu doldurmaq üçün bu sözlərin amerikan ingiliscəsinə qəbul edilməsi mütləq bir məcburiyyət olmuşdur – *Alhaji*, *mohisso*, *ogbanje*, *osu* və *zawiya*. **Hərbi anlayışlar** – bu qrupa əsgərlərə aid olan sözlər daxil edilə bilər – *askari*, *ilmoran*, *moran*, *boma*. İngilislərin Afrika tayfaları ilə ünsiyyəti məhz hərbi müdaxilə yolu ilə reallaşdığından bu sözlərin dilə qəbul edilməsi prosesi işğal dövrünü əhatə etmişdir. **Təbiət** – bu kateqoriyaya aid olan sözlər flora və faunanı əhatə etmişdir – *bush*, *deer*, *mehari*, *dambo*, *marigot*, *mbuga*, *miraa*, *mvule*. Bu sözlərin qəbul edilməsində yaranan məcburiyyət Afrikada yetişən bitki və ağacların, orada yaşayan heyvanların ingilislərə tanış olmaması faktı hesab oluna bilər. **Xidmət sahələri** – bu qrupda nəqliyyat vasitələrinin, müxtəlif işə obyektlərinin adları və burada xidmət göstərən insanları adlandıran sözlər cəmlənmişdir – *matatu*, *molue*, *boma*, *duka*, *fonduk*, *Kali*, *mallam*, *mganga* və s. **Qiymətli daşlar** – *macute*, *saphie*, *manila* və *kakaki*. **İnsanlar** – bura həm fərdi adlar, həm də müxtəlif münasibətləri tənzim edən məfhumları təsvir edən sözlər aid edilir – *mbari*, *mzungu*, *toubab*, *toto*, *Mzee*, *ndugu*, *shenzi* və s. Sonuncu qrupa isə, əvvəldə sadalanan heç bir qrupa aid edilə bilməyən sözləri daxil etmişik ki, onların da sayı kifayət qədər

²⁸ Dalgish, G. A dictionary of Africanisms: Contributions of Sub-Saharan Africa to the English language / G.Dalgish. London: Greenwood Press, – 1982. – 330 p.

çoxdur – **alət adları** – *kiboko, simi*; **musiqi** – *ngoma*; **incəsənət** – *masharabiyya, tembe* və s.²⁹

Məna qruplarına nəzər yetirdikdə Afrika xalqlarının dillərindən keçmiş alınma sözlərin daha çox yemək və heyvan adları, musiqi və rəqs növləri, nağıl qəhrəmanları və xəstəliklər adlarını əhatə etməsinin şahidi oluruq. Afrika xalqlarının ingilislərlə daha çox ünsiyyətdə olmasından asılı olaraq bəzi xalqların dillərindən az, bəzilərindən isə daha çox sözün keçdiyi araşdırmalar nəticəsində məlum olmuşdur. Amerikan ingiliscəsinə daha çox sözün qəbul edildiyi dillərin Bantu, Mandu, Akan, Mandinqo, İbibio, Vuluf, Kimbundu, Sierra Leon, Hausa, Konqo, Yoruba, Gullah, Temn, Kikonqo, Dahomey, Şiluba və s. olduğunu nəzərə alsaq, alınma sözləri hansı xalqın dilindən keçməsinə əsasən qruplaşdırmaq olar.

Bu fəslin **“Amerikan ingiliscəsində işlənən hindu dilindən keçmiş alınmaların semantik xüsusiyyətləri”** adlanan sonuncu paragrafında yerli tayfalar hesab olunan hindu tayfalarının dillərindən keçmiş alınma sözlərin amerikan ingiliscəsində yaratmış olduğu variativlik məsələsi təhlil edilmişdir. Şimali Amerikaya Avropa xalqlarının axını başladığı vaxt yerli aborijenlər artıq bu torpaqlarda uzun illər idi ki, yaşamaqda idilər. Arxeoloji qazıntılar göstərir ki, yerli tayfaların bu ərazilərdə məskunlaşması avropalıların yeni qitəylə tanışlığından təxminən 30.000 əvvəl baş vermişdir. Yerli tayfaların dilində işlənən xeyli söz amerikan ingiliscəsinə daxil olmuş və dilin lüğət tərkibinə qəbul edilmişdir. Şimali Amerikada ingilis dilinin formalaşmasına təsir göstərmiş dillər arasında hindu dillərinin təsiri danılmazdır. A.Axundovun qeyd etdiyi kimi, çarpazlaşma zamanı məğlub olan yerli dilin qalib olan gəlmə dildəki izlərinə substrat deyilir ki, məhz bu halda yerli hindu dillərinin amerikan ingiliscəsinə təsirində də bu izlərə rast gəlmək mümkündür³⁰. Qərb yarımkürəsində yaşayan bu aborijen tayfaları yerli amerikalılar, Amerika hinduları, hindu tayfaları və ya Amerhindular deyə adlandırmışlar. Yerli sakinlər olan hinduların

²⁹ Serrano, E.M. African Loanwords in the History of English: A Diachronic Study Based on the OED: [Electronic resource] / – 2015.

URL:<https://gredos.usal.es/handle/10366/127986>. – p.13-16

³⁰ Axundov, A.A. Ümumi dilçilik / A.A.Axundov. – Bakı: Maarif, – 1988. – s.118

Adenanz adlanan ilk qrupları e.ə. 600 il öncəyə aid tikililəri bizə onu deməyə imkan verir ki, bu tayfaların özünəməxsus dinləri və mədəniyyətləri olmuşdur ki, bu mədəni xüsusiyyətlər onların bizə miras qoyduğu mədəniyyət nümunələrində öz əksini tapmışdır³¹. Aparılan araşdırmaların sonunda məlum olmuşdur ki, bu tayfaların dillərindən alınmış sözlərin daha çoxu XVII əsrdə, bir qismi isə XVIII-XIX əsrlərdə amerikan ingiliscəsinə daxil olmuşdur³². Amerikan ingiliscəsinin yaranmasında rolu olmuş amillərdən biri isə yerli hinduların həyat tərzini ilə bağlı olmuşdur. Hindu tayfalarının həyat tərzini, dini mərasimlərini və baxışlarını, onların istifadə etdikləri özünəməxsus alət, silah və digər əşyaları bildirən söz və ifadələrin sayı isə olduqca çox idi. Yeni yaşayış şərtləri, təbii və ictimai şərait amerikan ingiliscəsinə alınma sözlər hesabına zənginləşdirirdi. Yerli əhalinin həyat tərzini və məişətini əks etdirən sözlər sayca çox olmuşdur.

Qida və yemək adları da bu tayfaların dillərindən alınaraq onların milli mətbəxinə aid olan yeməkləri adlandırmaq üçün dildə geniş işlənmə arealı qazanmışdır. Bu sözlərin də böyük qismi assimilyasiyaya uğrayaraq mənimsənilmişdir. Bir neçə nümunə ilə fikrimizi əsaslandıraraq: *hominny* (əzilmiş qarğıdalı sıyığı), *tapioca* (xüsusi bitkidən hazırlanmış un növü), *pemmican* (qurudulmuş ətdən yemək), *hickory* (şirə), *succotash* (babua ağacının meyvəsindən hazırlanmış yemək), *hooch* (spirtli içki)³³ və s.

İnkişaf etmiş cəmiyyət üçün səciyyəvi sayılan peşə, vəzifələri ifadə edən sözlər aborigenlər üçün xarakterik olmadığından, onların dilindən ingilis dilinə yalnız primitiv cəmiyyətlərdə mövcud olan şəxsləri bildirən sözlər alınmışdır. Belə cəmiyyətlərdə krallar və cəngavərlər tayfa başçıları ilə əvəz olunurdu və bunun nəticəsi

³¹ Qaziyeva, M.Y. This is America / M.Y.Qaziyeva, M.M.Zohrab. – Bakı: Elm və təhsil, – 2010. – s.8.

³² Потеряева, Е.Ю. Американдские заимствованные этнонимы в американском варианте английского языка //– Уралъ: Языкознание, – 2009. № 12(90), – с.156.

³³ Слова Индейского происхождения в английском языке / Native American words in English: [Electronic resource] / – Englishon-line.ru. URL:<http://englishon-line.ru/indeiskie-slova-v-angliiskom.html>.

olaraq, hindu dillərindən ingilis dilinə məhz həmin insanları ifadə edən sözlər alınmışdır. Məsələn: *sachem* (başçı), *cockarouse* (rəhbər, boss), *pow-wow* (din xadimi, cadugər), *mugwump* (böyük başçı), *coradgee* (müdrək adam), *squa* (hindu qadın), *papoose* (hindu uşağı), *gaucho* (çoban) və s.³⁴

Hindu tayfalarının zəngin mifoloji və qədim dini ənənələri onların dilində özünün geniş ifadəsini tapa bilmişdir. Şübhəsiz ki, həmin ləksik layın müəyyən bir qismi kontaktların nəticəsi olaraq gəlmə əhalinin nitqinə qəbul edilmişdir. Məsələn: *manitou* (ruh, Allah), *corrobore* (səs-küylü dini bayram), *didgoridoo* (dini mərasimdə işlənən musiqi aləti), *borak* (dini şənlik)³⁵ və s.

Sonda belə bir nəticəyə gəlirik ki, amerikan ingiliscəsi alınma sözlərin hesabına zənginləşmiş və özünəməxsus lüğət fondu formalaşdırmışdır. Bu alınma sözlər yerli tayfalar və gəlmə xalqların əsrlər boyu davam edən tarixi əlaqələrinin və qarşılıqlı ünsiyyətlərinin bariz nümunəsi olaraq qəbul edilməkdədir. Amerikan ingiliscəsinə hindu tayfalarının danışdıqları dillərdən keçmiş alınma sözlərin semantik xüsusiyyətlərinə nəzər saldıqda həyat tərzi ilə bağlı sözlərin, bitki və heyvan adlarının, toponimlərin, yemək və nəqliyyat adlarının, əmək əşyalarının, yaşayış məskənlərinin, dini ayinlərin adlarının üstünlük təşkil etdiyinin şahidi oluruq. Bu fəsilə haqqında danışdığımız alınma sözlər amerikan ingiliscəsinin formalaşmasına özünəməxsus məhsuldar təsir göstərməklə yanaşı, lüğət fondunun zənginləşməsinə birbaşa töhfə vermişdir. Məhz bu alınma sözlər dildə variativlik yaratmış və amerikan ingiliscəsinin ingilis dilinin digər variantlarından fərqlənməsinə və zənginləşməsinə zəmin yaratmışdır.

Dildə variativlik yaradan yeganə vasitə alınma sözlər deyildir. Dilin üslubi imkanları məcaz dili səviyyəsində ifadə vasitələrinin müxtəliflik yaratmasına xüsusi imkanlar açdığı üçün. növbəti fəsilə məhz bu aspektdən amerikan ingiliscəsindəki linqvokulturoloji variativliyin araşdırılması nəzərdə tutulmuşdur. Bu zaman həm

³⁴ Puri, V. Focus on Indian English: [Electronic resource] / John Benjamins Publishing Company. – July 26, 2016. URL:<https://doi.org/10.1075/lab.15009.pur>

³⁵ Слова Индейского происхождения в английском языке / Native American words in English. Englishon-line.ru. <http://englishon-line.ru/indeiskie-slova-v-angliiskom.html>. – p.1-3.

variativlik yaradan metaforik ifadələrdən, həm də mədəni müxtəlifliyin ifadə edilməsinə yardım edən metonimiyalardan söz açılacaqdır.

Sonuncu fəsil **“Amerikan ingiliscəsində linqvokulturoloji variativlik məcaz dili səviyyəsində”** adlanır. Fəslin birinci paragrafı **“Amerikan ingiliscəsində variativlik yaradan metaforlar”** adlanır və amerikan ingiliscəsində özünəməxsus yeri olan üslubi vasitələrdən birinə – metaforların təhlilinə həsr olunmuşdur. Koqnitiv dilçiliyin əsas mərkəzi ideyalarından biri dilin məcaz kateqoriyalarının (metafor, metonimiya, litota) təxəyyülün nəticəsi olub-olmadığını müəyyən etməkdən ibarətdir. Belə ki, burada əsas məqsəd təsvir olunan hadisələrin ümumi koqnitiv proseslərdən qaynaqlandığını və bu zaman onların dilin digər ifadə vasitələri ilə də (jestlər, mimikalar, modallıq) təsvir edilə biləcəyini göstərməkdir³⁶. Metafor da nitqdə hər hansı bir hadisə və ya anlayışın başqa adla adlandırılaraq başa düşülməsidir. Belə olduğu təqdirdə, bu üslubi vasitə hər zaman təxəyyülün məhsulu olmalıdır. Koqnitiv dilçilik metaforu konseptual hadisə hesab edərək anlayışları dərk etməyimizə yardım edən və sensomotor təcrübəmizə əsaslanan mexanizm hesab edir³⁷. XX əsrin 70-ci illərinin sonundan etibarən M.Conson, R.Hofman, A.Ortoni, R.Hauk, C.Lakof və s. bu kimi dilçilər metaforun dil hadisəsi olaraq deyil, düşüncənin məhsulu olaraq qəbul edilməsi istiqamətində xeyli tədqiqatlar aparmağa başladılar. Bu dəyişikliklər də, öz növbəsində, düşüncə və təxəyyüllə yanaşı nitqdə və dilin sintaktik səviyyəsində metaforun qarşılıqlı şəkildə təhlilinə şərait yaratmış oldu.

Həyatımızın hər bir sahəsində həm belə kulturoloji metaforik ifadələrə tez-tez rast gəlirik, həm də biz özümüz bu ifadələri işlədirik. Koqnitiv sahədə son dövrlərdə aparılan araşdırmalar bizə belə deməyə əsas verir ki, aid olduqları semantik sahədən asılı olmayaraq metaforik ifadələr və bu kimi digər üslubi vasitələr bizə məlum və tanış olan anlayışların bazasında yaranır və nitq prosesinin variativləşməsinə zəmin yaratmış olur.

³⁶ Steen, G. Is Metaphor always a matter of thought? / G.Steen. – Stockholm: University Amsterdam, – 2008. – p.1

³⁷ Məmmədov, A.Y. Dilçiliyin müasir problemləri A.Y.Məmmədov. – Bakı: ADU nəşriyyatı, – 2008. – s.73.

Mədəniyyətlə metaforun əlaqəsi bir çox dilçilərin araşdırmalarının əsas predmeti olmuşdur. Onlardan bəziləri metaforların kulturoloji modellər əsasında yaranmasını və əvvəlcədən mövcud olmuş nümunə və biliklər əsasında formalaşdığını iddia etmişdir. Digərlərinin fikrincə, kulturoloji modellər dediyimiz mücərrəd konseptlər bədii tərzdə ifadə olunduğu zaman mədəni metaforlar meydana çıxır. Onlar metaforlar və kulturoloji modellər arasındakı münasibətlərin dialektik olması fikrini irəli sürərək metaforların kulturoloji modellər üzərində formalaşdığını və bu modellərin bəzilərinin metaforik xarakter daşdığını sübut etməyə çalışmışlar.

First down (ilk addım) – müəyyən uğurun əldə olunması ilə yanaşı hələ də qarşıda maneələrin olması – *Getting her mother to listen to her party idea was a first down*.

Hospital pass (uğursuz ötürmə) – kiməsə onu uğursuzluğa düşür edə biləcək bir tapşırıq vermək – *Giving Paul responsibility for health and safety was a hospital pass*³⁸.

Müxtəlif hərəkət bildirən feillərlə xüsusi ifadələr yaradaraq cümlə daxilində məcaz dili səviyyəsində fərqli mənalar ifadə etmək mümkündür. *Bring down* (azaltmaq), *undercut* (kəsmək), *squeeze* (sıxmaq), *push aside* (kənara itələmək), *push back* (geri itələmək), *break* (sındırmaq), *crash* (toqquşmaq), *stand up* (ayağa qalxmaq), *to take a stand* (yer tutmaq) – bu kimi fiziki hərəkət və davranış ifadə edən feillərin də amerikan cəmiyyətində metaforik ifadələrin daxilində işlənməsinə rast gəlmək mümkündür.

Göründüyü kimi, metafor bizə məlum olanla naməlum arasındakı əlaqənin təzahür forması olmaqla yanaşı, özünəməxsus mənə yükü olan xüsusi üslubi vasitə hesab olunur. Bu səbəbdən də, mədəniyyətlə əlaqəsi olan kulturoloji metaforların köməyi ilə mədəniyyətlərarası variativliyin necə reallaşmasını müşahidə etmək heç də qeyri-mümkün hesab olunmur. Lakin bu məqsədə xidmət edən yeganə üslubi vasitə metafor hesab olunmaz. Belə ki, istənilən dildə geniş istifadə olunan digər bir üslubi vasitə də vardır

³⁸ American Football Metaphors: [Electronic resource] / Sporting Metaphors. URL: <https://sites.google.com/site/sportingmetaphors/american-football-metaphors>.

ki, bunlara xüsusi bənzətmələr sayılan metonimiyaları aid edə bilərik. Metonimiyanın ifadə etdiyi məna əlaqəsi təsvir olunanla ifadə edən arasındakı əlaqənin inikası hesab olunmalıdır. Bu cür təsvir prosesi həm ümumi dünyagörüşünün var olmasını, həm də belə metonimik ifadələrin işləndiyi dilin hansı xalqın mədəniyyətini təsvir etməsini bilməyimizi tələb etməkdədir. Bu səbəbdən də, **“Amerikan ingiliscəsində mədəni variativliklə bağlı metonimiyalar”** adlı növbəti paraqrafda bu tip metonimiyaların hansı mədəni variativliyi şərh etməyə zəmin yaratması araşdırılmışdır.

Metonimiyaya əsaslanan ifadələr daha çox hiss-duyğu ifadə edən təsvirləri biruzə vermək üçün sistemətik struktur yaradır və bu fikrin tərəfdarları olan C.Lakof və Z.Koveşez özlərinin “anger is heat” metaforunun “*increase in body heat for anger*” metonimiyasının bazasında formalaşdığını da nümunə kimi göstərmişlər³⁹. Xoşbəxtlik, kədər, sevgi, qorxu və s. bu kimi mücərrəd duyğuları təsvirini verərkən onları metaforik olaraq “hisslərin əvəzinə onların nəticələri”ni göstərməklə metonimiyaların özülündə təqdim etməyə çalışmışlar. Amerikan ingiliscəsində ifadə olunduğu zaman daha çox mədəni variativlik yaradan mücərrəd anlayışlardan biri hirs və qəzəb duyğusunun təsvir olunmasıdır. Digər bir nümunədə də verilən ifadəni şərh etmək üçün müəyyən dünyagörüşünə malik olmağımıza və ya bəzi tarixi hadisələri bilməli olduğumuza dair fikir formalaşdırmaq mümkündür. Belə ki, aşağıdakı nümunədə yəhudilərin II Dünya müharibəsi zamanı genosidə məruz qalmaları və bu səbəbdən də, o zamanlardan bəri həyata və dünyaya pessimist yanaşmaları fikri alt məna olaraq gizlədilmişdir. Məhz bu xalqın başına gələnləri bilmək müəllifin nə məna ifadə etdiyini asanlıqla başa düşməyimizə şərait yarada bilər. Bu baxımdan yəhudilərin tarixinin qaranlıq səhifələrinə öz münasibətini bildirən müəllif qarşısındakı müsahibin onun dediklərini anladığını zənn etməkdədir:

King: Are you an optimist?

³⁹ Köveşez, Z. Metaphor and emotion: Language, culture, and body in human feeling / Z.Köveşez. Cambridge, UK: Cambridge University Press, – 2000. – p.22.

*Stewart: Sorry? I am a Jew. What kind of question is that, are you an optimist?*⁴⁰.

(Kinq: Sən optimistsən?

Stüart: Bəli? Mən yəhudiyəm. Bu necə sualdır?)

Burada özünün yəhudi olmasını xüsusi olaraq vurğulayan Stüart məhz millətindən qaynaqlanan xüsusiyyəti özünə də şamil edir. Başqa sözlə desək, yəhudi olduğu üçün heç vaxt optimist ola bilməyəcəyini demək üçün o, yalnız suala inkarla cavab verməmiş, eyni zamanda bu xüsusiyyətin haradan qaynaqlandığını da vurğulamaq istəmişdir. Belə olduqda. “*I am a Jew*” dediyi zaman onun nəzərdə tutmuş olduğu fikri anlamaq üçün məhz tarixi qaynaqlara əsaslanan bu faktları bilmək vacibdir. Buradakı metonimik ifadənin üzə çıxardığı məna “nəticə əvəzinə səbəb” əlaqəsinə əsaslanmaqdadır.

Bəzi hallarda etnik azlıqları təsvir etmək üçün üslubi səviyyədə müxtəlif vasitələrdən istifadə edildiyinin şahidi oluruq. Bu halda yemək, qida, meyvə, tərəvəz adlarından və ya həmin etnik qrupun və xalqın milli mətbəxinə xas olan yemək adlarından belə istifadə etmək mümkündür. Hər hansı bir etnik qrupu “təmsil edən” yemək və ya qida adı birbaşa həmin etnik qrupun mətbəxində üstünlük təşkil edən növdən olaraq seçilir ki, bu halda işlənən metonimik ifadələr təsviri sadələşdirmiş olur. Məsələn: bu variantda fransızlar *cheese-eaters* (pendir yeyənlər); ingilislər *beef-eaters* (mal əti yeyənlər); irlandlar *potato-eaters* (kartof yeyənlər); şotlandlar *ginger baws* (zəncəfil qırıntıları), *porridge-dribblers* (sıyıq yeyənlər); norveçlər *fish-eaters* (balıq yeyənlər); almanlar *chese-eaters* (pendir yeyənlər); italyanlar *macaroni* (makaron); yaponlar *sushi-eaters* (suşi yeyənlər); vyetnamlar *dog-eaters* (it yeyənlər); çinlilər *insect-eaters* (həşərat yeyənlər); koreyalılar *dog-munchers* (it gəmirənlər); ərəblər *dusty-nuts* (tozlu qoz-fındıqlar) və s. adlandırılır⁴¹.

⁴⁰ Kriskovic, A. Metonymy based on cultural background knowledge and pragmatic inferencing: evidence from spoken discourse / A.Kriskovic, S.Tominac // *Fluminensia*, – 2009. Vol.2, No 21, – p. 67.

⁴¹ López-Rodríguez, I. Are We What We Eat? Food Metaphors in the Conceptualization of Ethnic Groups // *Linguistik Online*, – 2014. Vol 69, issue 7, – p. 17-18.

Zənnimizcə, yuxarıda qeyd edilənlər bizə belə deməyə əsas verir ki, bu cür metonimik ifadələr yemək adət-ənənələrini (*potato-eaters* (kartof yeyənlər), *insect-eaters* (həşərat yeyənlər)), insanın fiziki xüsusiyyətlərini və dəri rəngini (*burnt-crackers* (yanmış kökənlər), *white bread* (ağ çörək)), mühacirlik yolunu (*jumping beans* (tullanan noxudlar)), irqlərarası əlaqələri (*half-baked* (yarıbişmiş)) və s. bu kimi xüsusiyyətləri əsas götürərək insanları linqvistik olaraq sosiallaşdırmağa imkan verir⁴².

Qeyd edilənlərdən belə nəticəyə gəlmək mümkündür ki, dil və mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqələri müxtəlif rakurslardan təhlil oluna bilər. Son dövrlərdə xüsusi diqqət yetirilən koqnitiv dilçilik elmi bu əlaqələrin həm mədəniyyətlərarası ünsiyyətin səbəb olduğu variativlik aspektindən, həm də universal aspektdən araşdırmağa şərait yaratdı. Müxtəlif mədəniyyətlərin təmsilçisi olan insanlar öz konseptual bacarıqlarından fərqli dərəcədə istifadə etdiklərindən, hətta universal sayıla biləcək metafor və metonimiya nümunələri də özünəməxsus xüsusiyyətlərinin yardımını ilə variasiya yaradır. Müxtəlif millətlərin sosial-mədəni konteksti, mədəni və tarixi xüsusiyyətləri bir-birindən fərqləndiyinə görə, onların yaratmış olduğu konseptual metonimiya və metaforlar hər bir mədəniyyətə uyğun formalaşır. Metonimiyanın bir üslubi vasitə olaraq praqmatik, koqnitiv və ritorik funksiyaları mədəniyyətlərin fərqliliyindən doğan aspektləri anlamaqda fərqli mədəniyyətlərin təmsilçilərinə kömək edir.

Dissertasiya işinin yazılması prosesində aşağıda qeyd edilən elmi-nəzəri **nəticələr** əldə edilmişdir:

1. Variativlik dilin daxili dinamikasının realizasiyası və inkişaf xarakterli şəkildəyişməsinin təzahürü hesab olunur. Variativlik dil dəyişmələrinin labüdlüyünü özündə ehtiva etməklə yanaşı, dilin inkişaf prosesində forma və strukturların sinonimliyini təmin etməklə xarakterizə olunur. Dil variativliyinin sosiolinqvistik təhlilini apardıqda dilin mədəniyyət, cəmiyyət, şəxsiyyət və s. ilə sıx vəhdətdə inkişaf etdiyini və məhz bu faktorların variant seçiminə birbaşa təsir etdiyini göstərmək zərurəti yaranır.

⁴² López-Rodríguez, I. Are We What We Eat? Food Metaphors in the Conceptualization of Ethnic Groups // *Linguistik Online*, – 2014. Vol 69, issue 7, – p. 18-19.

2. Variativlik dil vahidlərini fərqliliyi ilə yanaşı, etnik və irqi variyasiyanın da ortaya çıxması zərurətini ifadə etməkdədir. Etnik və irqi variativliyin yaratdığı müxtəlifliyin ortaya çıxardığı mədəni və sosial normalardakı fərqliliyin araşdırılması daha vacib hesab olunur. Amerikan ingiliscəsinin əsas xarakterik xüsusiyyətlərindən hesab olunan variativliyi doğuran əsas amillərə ölkənin etnik və irqi tərkibinin müxtəlif olması, hər bir etnik azlığın öz mədəni və linqvistik xüsusiyyətlərini qoruyub saxlamaq arzusu və bu məqsədlə dilə göstərdiyi təsir hesab oluna bilər.

3. Mədəniyyətlərarası ünsiyyətin, eləcə də, etnik azlıqların qarşılıqlı ünsiyyətinin dilə birbaşa və ya dolayısıyla təsiri dil və mədəniyyətin bir-birindən ayrılıqda deyil, yalnız vəhdətdə var olmasını bariz şəkildə büruzə verir. Əhalisinin say nisbətinə görə üstünlük təşkil etməsindən və ya azlıqda qalmasından asılı olmayaraq etnik azlıqları təmsil edən əhali kütləsi həm öz kulturoloji xüsusiyyətlərini, həm də aid olduqları xalqın dilində mövcud olan sözləri amerikan ingiliscəsinə ötürərək dildə variativliyin yaranmasına səbəb olmuşlar. Bu səbəbdən, amerikan ingiliscəsindəki kulturoloji variativliyin əsas təməl prinsipi dilə təsir edən etnik azlıqların dillərindəki müxtəlifliyin fonunda formalaşmışdır.

4. Dildəki variativlik özünü ən çox leksik və semantik sahədə biruzə verdiyindən, bu müxtəliflik bir çox hallarda dilə keçmiş alınma sözlərin hesabına həyata keçir. Aparılmış təhlillər belə deməyə əsas verir ki, amerikan ingiliscəsinin lüğət fondunun zənginləşməsinə səbəb olan xeyli sayda alınma söz ispan mənşəli alınmalar hesab olunur. Bu sözlərin əhatə etdikləri semantik sahələrə nəzər saldıqda, onların daha çox yemək və qida adları, toponimlər, heyvan və bitki adları, gündəlik məişət həyatını ifadə edən sözlər, hərbi terminlər, kənd təsərrüfatı, mədən sənayesi, heyvandarlıqla bağlı olan sözlərin üstünlük təşkil etməsini müəyyənləşdirmək mümkün olmuşdur. Bu sözlərin dildə variativlik yaratması qaçılmaz olduğundan, onların assimilyasiya prosesi də resipiyent dildə bu tip alınmaların yaşamaq hüququ qazanmasına yol açmışdır. Sözlərin əksəriyyəti qismən assimilyasiya olunsa da, bəzi xarakterik xüsusiyyətlərini saxlaya bilmişdir ki, bu xüsusiyyətlər dilə birbaşa linqvokulturoloji təsir etmişdir.

5. Amerikan ingiliscəsinə təsir etmiş digər dil qrupunu yaradan

dillərə Afrika xalqlarının və tayfalarının dillərini aid etməliyik. Bu siyahıya Bantu, Mandu, Vuluf, Akan, Mandinqo, İbibio, Kimbundu, Hausa, Konqo, Gullah, Kikonqo, Şiluba və s. tayfaları daxil etməliyik. Bu təsiri həm Afrika xalq nağıllarının amerikan ingiliscəsinə “ötürdüyü” sözlərdə, həm də Afrika xalqlarının mədəniyyətini, mətbəxini, musiqisini, incəsənətini təsvir edən söz və ifadələrin dilə axın etməsində müşahidə edə bilərik. Semantik məna qruplarına baxdığımız zaman, bu xalqların dillərindən alınmış sözlərin daha çox yemək və geyim adları, dini məfhumlar, hərbi anlayışlar, flora və faunanı təsvir edən adlar, əkinçilik və heyvandarlıq, kulinariya, rəqs və musiqi alətlərinin adlarını ifadə edən sözlərin olduğunu müşahidə etmək mümkündür.

6. Amerikan ingiliscəsinin lüğət fondunun variasiyasına səbəb olan dillərdən növbəti qrupunu hindu dilləri yaradır. Hindu tayfalarının danışdıqları dillərdən amerikan ingiliscəsinə qəbul edilmiş alınma sözlərin əhatə etdikləri semantik sahələrə bitki və heyvan adlarını, toponimləri, yemək və nəqliyyat adlarını, yaşayış məskənlərinin adlarını, dini ayinləri təsvir edən sözləri aid etmək mümkündür. Dildəki üslubi-emosional leksikanın formalaşmasında, dildə mövcud olmayan məfhumları ifadə etmək üçün yeni sözlərin lüğət fonduna qəbul edilməsinə, eləcə də anlayışları daha dəqiqliklə ifadə etməkdə dil daşıyıcısına kömək etməkdə bu yerli tayfaların dillərindən alınmış sözlərin rolu təkzibolunmazdır.

7. Mədəniyyət insanların dəyər və inamlarının, davranışlarının toplusu olmaqla yanaşı, tarix boyu nəsil-dən-nəsilə ötürülən dəyərli irs hesab olunur. Həm etnik və irqi variativliklərdən təsirlənən, həm də müxtəlif kateqoriyaların vəhdəti hesab olunan mədəniyyət birbaşa dilə təsirini fərqli üsullarla bürüzə verir. Belə üslubi vasitələrdən biri hesab olunan metafor dildə özünəməxsus məna yükünə malik olan xüsusi nitq vahididir. Kulturoloji metaforların köməyi ilə mədəniyyətlərarası variativliklə bağlı müxtəlif vəziyyətləri ifadə edən oxşarlıqların və fərqliliklərin necə reallaşmasını izləmək mümkündür. Amerikan ingiliscəsinin dil daşıyıcıları fərqli mədəniyyətlərin daşıyıcıları olduğundan, bu variativliyin metaforik ifadələrdə izlənməsi qaçılmaz hesab olunmalıdır. Metaforların kulturoloji təsirini və variativlik yaratma prosesini izləməkdə bizə

“metaforik variativlik sahələri” – sosial, etnik, regional, fərdi və üslubi ifadə sahələri kömək edə bilər.

8. Variativliyin ən geniş ifadə formalarından biri kimi metonimiyalar müxtəlif koqnitiv sahələrin kəsişməsində reallaşan üslubi vasitə hesab olunduğundan, linqvokulturoloji variativliyi də özünəməxsus şəkildə təsvir edən bir vasitədir. Metonimik vasitələr həm xalqın tarixində baş vermiş müəyyən hadisələrlə bağlı ola bilər, həm də gündəlik məişət prosesindən doğan ifadələr kimi lüğət fonduna qəbul olunur. Linqvokulturoloji variativliyi ifadə edən metonimiyalar yalnız sözlərin təsadüfi düzülüşü deyil, məhz konseptual metonimiyanın dildə linqvistik inikası hesab olunmalıdır. Bu cür ifadələrin əhatə etdiyi semantik sahələr daha çox toponimləri, bədən üzvlərini, insan qruplarının adlarını, etnik azlıqların mədəni xüsusiyyətlərini əhatə edir.

Tədqiqatın əsas məzmunu və elmi müddəaları müəllifin aşağıdakı məqalə və tezislərində əksini tapmışdır:

1. Особенности взаимодействия языка и культуры в межкультурной коммуникации // Вестник науки, Инновации в науке и практике. Сборник статей по материалам VII международной научно-практической конференции. – Барнаул, Россия: – 2018, Часть 1 (5), – с.141-149.
2. Mədəniyyətlərarası ünsiyyətin reallaşmasında dil və mədəniyyətin qarşılıqlı vəhdəti. // Bakı Biznes Universiteti, Beynəlxalq elmi-praktik konfrans. – Bakı: – 2018, – s.601-606.
3. Variativlik nəzəriyyəsi, sosiolinqvistik aspekt. //Azərbaycan Dillər Universiteti, “Tətbiqi dilçiliyin müasir problemləri” III Beynəlxalq Elmi Konfransın tezisləri toplusu. – Bakı: – 2018, – s.90
4. Some characteristic features of racial and ethnic differences in the United States of America. // Вестник науки, Инновации в науке и практике. Сборник статей по материалам XI международной научно-практической конференции. – Барнаул, Россия: – 2018, Часть 3 (3), – с.218-225.
5. Xarici dilin tədrisində mədəniyyətin rolu. // Azərbaycan Dillər Universiteti, “Xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri”

- Respublika Elmi Konfransı. – Bakı: – 2018, – s.145-146.
6. Dilçilikdə variativlik nəzəriyyəsinə müasir yanaşmalar // ADPU, Doktorant və gənc tədqiqatçıların XXII Respublika Elmi Konfransının materialları. – Bakı: – 2018. II cild, – s.256-259.
 7. Amerika psixologiyasında etnik, irqi və mədəni variativlik məsələləri. // Azərbaycan Universiteti, Gənc Tədqiqatçıların II Respublika Konfransının materialları. – Bakı: – 2019, – s.316-318.
 8. Amerikan ingiliscəsinin yaranmasının tarixi və səbəbləri. // – Bakı: Bakı Slavyan Universiteti, Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, – 2019. №1, – s.83-87.
 9. Amerikan ingiliscəsinin zənginləşməsində ispan mənşəli alınma sözlərin rolu // – Bakı: Bakı Qızlar Universiteti Elmi əsərlər, – 2019. Cild 10, №2 (38), – s.15-19.
 10. Afrikanizmlərin amerikan ingiliscəsinə və mədəniyyətinə təsiri. // – Bakı: Azərbaycan Dillər Universiteti, Azərbaycanda xarici dillər, – 2019. № 1 (42), – s.155-158.
 11. Kulturoloji variativliyin psixoloji aspektlərinə dair // AZMİU, “İnsan inkişafı. Dünyaya inteqrasiya” mövzusunda II Beynəlxalq Elmi Konfransın materialları. – Bakı: – 2019, – s.76-83.
 12. Ethnic and cultural diversity in USA // – Bakı: Azərbaycan Universitetinin Elmi Jurnalı, İpək yolu, – 2019. № 4, – s.191-197.
 13. Hindu dillərindən amerikan ingiliscəsinə keçmiş alınma sözlərin bəzi xüsusiyyətlərinə dair. // – Bakı: Bakı Dövlət Universiteti, Dil və ədəbiyyat, – 2019. № 3(111), – s.61-64.
 14. İngilis dilində metaforaların növləri və onların yaratdığı linqvokulturoloji variativlik. // Elmlərarası inteqrasiya: linqvodidaktik, linqvokulturoloji, psixolinqvistik aspektlər, Beynəlxalq Elmi Konfransın materialları. – Sumqayıt: Sumqayıt Dövlət Universiteti, – 2019, – s.136-138.
 15. Amerikan ingiliscəsində metaforik variativliyin sahələri. // – Bakı: Azərbaycan Dillər Universiteti, Dil və ədəbiyyat, – 2019. IX cild, № 2, – s.7-14.
 16. Semantic features of loanwords from Native American languages in American English. // Научный вестник Международного

- гуманитарного університету. Серія: Філологія, – 2019. том 1, № 42, – с.151-154.
17. Amerikan ingiliscəsində işlədilən metonimiyanın yaratdığı variativlik. // IV International Scientific Conference of Young Researchers, Baku Engineering University. – Bakı: – 2020, – s.195-199.
 18. Metonymic words and expressions characteristic of American English. // – Jordan, International Journal of English Language Studies, – October, – 2020. Vol. 2, № 4, – p.73-80.
 19. İngilis dilinin Amerika variantında metonimiyanın məna xüsusiyyətləri. // – Bakı: Azərbaycan Dillər Universiteti, Elmi xəbərlər, – 2020. № 1, – s.22-27.
 20. African Elements in American Culture. // The Strategies of Modern Science Development, XIX International scientific-practical conference. – Morrisville, USA: – October 7-8, – 2020, – p.63-66.
 21. Different approaches to the formation of American English. // – Болгария: Научен вектор на Балканите, – 2020. № 4 (10), – с.51-54.
 22. The usage of Spanish loanwords in American fiction (in some literary works of Ernest Hemingway). // Проблемы и перспективы современной гуманитаристики: педагогика, методика преподавания, филология. – Узбекистан: – 7 декабря – 2020, – с.510-513.
 23. Ölkəmizdə linqvokulturoloji mühitin vacibliyinin tədqiq olunmasına dair. // Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Humanitar elmlərin inkişaf strategiyası, Respublika Elmi Konfransın materialları. – Bakı: – 6-7 mart – 2021, – s.65-67.
 24. African elements (Africanisms) in modern American English. // – Poland, Warsaw: Studies in African Languages and Cultures, University of Warsaw, – 2021. Vol.55, – p.139-157.
 25. Xarici dilin onlayn tədrisində metaforaların yerinə yetirdiyi funksiyalar. // Azərbaycan Dillər Universiteti, Xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri, Respublika elmi-praktik konfransın tezisləri toplusu. – Bakı: – 23 dekabr – 2021, – s.185.

Dissertasiyanın müdafiəsi 19 sentyabr 2022-ci il tarixində saat 10⁰⁰ Azərbaycan Dillər Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.12 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ1014, Bakı şəhəri, Rəşid Behbudov küçəsi, 134.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dillər Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Dillər Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 4 iyul 2022-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 30.06.2022

Kağızın formatı: 60x84 1/16

Həcm: 44 085 işarə

Tiraj: 100